

PRŮZKUM OČEKÁVANÝCH VÝSTUPŮ ABSOLVENTA ZŠ UČITELI SŠ

Svatava Kašpárková, Petr Vilímek

Anotace: *Tento výzkum zjišťoval, jaké požadavky mají učitelé středních škol na výstupní kompetence žáka základní školy. Snažili jsme se upozornit na některé znalosti a vlastnosti, které by žáku neměly chybět při jeho nástupu na střední školu.*

Abstract: *This research aimed to find out secondary school teachers' requirements on primary school leavers' competences. We paid attention to the knowledge and abilities which should not be left out in the profile of a pupil entering secondary school.*

Jaké znalosti žákům předat a jakým způsobem je co nejlépe rozvíjet jako osobnosti obecně? Rámcový vzdělávací program jasně říká, že by učitelé neměli tak „zásadově usilovat na čistém předávání vědomostí“, ale že by měli dbát hlavně na všestranné rozvíjení žáka. Důraz by tedy měl být kladen na klíčové kompetence.

Klíčové kompetence představují soubor vědomostí, dovedností, postojů a hodnot, které jsou důležité pro osobní rozvoj jedince, jeho aktivní zapojení do společnosti, budoucí uplatnění v pracovním i mimopracovním životě i pro další vzdělávání (Belz, Siegrist 2001). Jejich výběr vychází z toho, které kompetence považuje společnost za podstatné pro ty žáky, kteří mají získat počáteční odborné nebo pokračující všeobecné vzdělání a jaké nároky na ně klade. Klíčové kompetence prostupují celým výchovně-vzdělávacím procesem a lze je rozvíjet prostřednictvím všeobecného i odborného vzdělávání, v teoretickém i praktickém vyučování, ale i prostřednictvím různých dalších aktivit doplňujících výuku, kterých se žáci sami aktivně účastní.

Kurikulární dokument Rámcový vzdělávací program (RVP) pro základní vzdělávání uvádí klíčové kompetence, kterými by na konci vzdělávacího programu měl absolvent disponovat (RVP ZV 2005). Uvedený dokument však nedává školám příkaz, aby do svých školních vzdělávacích programů zahrnuly profil absolventa základní školy. Za nejkompetentnější posuzovatele lze v tomto směru považovat učitele středních škol. Jsou to totiž právě oni, kteří přebírají žáky a dále s nimi pracují. Rozhodli jsme se tedy provést menší průzkum, jehož cílem bude zjistit, jaké výstupy tj. znalosti (vědomosti a dovednosti) učitelé středních škol očekávají od absolventů základních škol. Jako výzkumné metody bylo použito řízeného rozhovoru s učiteli středních škol uskutečněný v prosinci roku 2006. Jako respondenti byly o

vyjádření k problematice požádání učitelé šesti různých středních škol převážně ze Zlína. Mezi 48 respondenty byly zařazeni učitelé s různou délkou pedagogické praxe (šest začínajících učitelů, dvanáct učitelů do 5let praxe, dvacet čtyři učitelů s délkou pedagogické praxe 6 až 15 let a šest učitelů s délkou praxe přesahující 15 let).

Otázky řízených rozhovorů

Každý z dotázaných učitelů odpovídal na a osm pevně daných, předem připravených otázek.

1) Jakými klíčovými znalostmi, využitelnými v různých předmětech střední školy, by měl disponovat absolvent základní školy?

První otázka týkající se na klíčové znalosti absolventa ve skutečnosti míří na profil absolventa základní školy. K profilu absolventa školy množství informací zatím publikováno není. Profil absolventa stanovuje výchovně-vzdělávací cíle pro určitý typ školy. Jedná se o soubor zamýšlených, společensky žádoucích výchovně-vzdělávacích cílů, přiměřených stupni a zralosti žáků i představám o vzdělanostním a osobním profilu absolventa. „*Stojí nad cíli jednotlivých vyučovacích předmětů. Stanovuje kvality, jimiž by se měl vyznačovat absolvent dané školy poté, co úspěšně dokončí studium a obdrží příslušný právní doklad. Profil absolventa by měl vymezovat:*

- *Cíle kognitivní, afektivní, psychomotorické.*
- *Cíle všeobecně-vzdělávací i odborné.*
- *Cíle respektující vývoj vědy i požadavky praxe.*
- *Cíle respektující aktuální potřeby jedince a společnosti i cíle vybavující jedince pro delší časovou perspektivu“* (Průcha, Walterová, Mareš, 1998, s. 170).

Takto je pojednán profil absolventa školy v obecné rovině. Nové RVP pro základní vzdělávání nedávají školám za povinnost si profil absolventa do svých školních vzdělávacích programů (ŠVP) zahrnout, jsou ale ředitelům škol na různých seminářích týkajících se RVP a ŠVP doporučovány. Profily absolventů se většinou skládají ze tří částí; a to ze všeobecných, odborných a speciálních znalostí a dovedností v souladu s důrazem, jaký klade Evropská unie na dosahování klíčových kompetencí. Uvádí se, že už nejde pouze o tradiční čtení, psaní a počítání, které by bylo základní a klíčovou schopností, kterou člověk potřebuje, aby se mohl účinně účastnit života ve společnosti. Tyto tradiční tři schopnosti se podle Rady Evropy rozšiřují o schopnost učit se učit, ovládat komunikační techniky, cizí jazyky, nové technologie, podnikání a sociální zručnost.

Výsledek šetření

Všichni dotázaní učitelé se shodli v názoru, že absolvent základní školy by měl disponovat těmito znalostmi a vlastnostmi potřebnými k samostatnému osvojování poznatků:

- Číst, psát, počítat,
- Základní znalosti ve „stěžejních“ oborech (matematika, český jazyk, dějepis, zeměpis) a ovládat základy cizího jazyka
- Základní všeobecný přehled o světě
- Dovednost pracovat s textem a informacemi
- Dovednost využívat moderní techniky v praxi (ICT)
- Schopnost komunikovat

2) *Jaké znalosti považujete u absolventa základní školy za nezbytné k tomu, aby byl schopen samostatně si osvojovat nové poznatky?*

V dokumentu *Klíčové kompetence občanů Evropské unie* se o schopnosti učit se lze dobrat k následující definici: „*Schopností učit se rozumí schopnost provádět tuto činnost a v procesu učení vytrvat a schopnost zorganizovat si učení a efektivně hospodařit se svým časem a s informacemi, a to jak samostatně, tak v rámci skupin. Tato schopnost zahrnuje povědomí o vlastních postupech učení a vlastních potřebách, schopnostech rozpoznávat dostupné možnosti a překonávat překážky za účelem úspěšnosti procesu učení. V rámci procesu učení, jak se učit, je nutné, aby studující vycházeli ze zkušeností z dřívějšího učení a ze životní zkušenosti a znalosti a dovednosti používali v různých souvislostech doma, v práci, při vzdělávání a odborné přípravě*“ (Doporučení Evropského parlamentu... 2006).

Výsledek šetření

K samostatnému osvojování si nových poznatků je třeba, aby žáci, kteří přicházejí ze základní školy na školu střední, byli:

- Samostatní
- Zodpovědní
- Uměli pracovat s informacemi, orientovali se v literatuře
- Měli zažité jisté studijní návyky (pravidelná příprava, zájem o obor, zdravá životospráva)
- Žáci, kteří přicházejí ze základní školy na školu střední, by měli ovládat český jazyk a matematiku na úrovni stanovené učebními plány.
- Učitelé postrádají u žáků znalost vztahů mezi pojmy.

3) Často se ve školských dokumentech opakovaně konstatuje, že absolvent základní školy by měl být vybaven sociálními kompetencemi. Co pod tímto pojmem rozumíte?

Třetí otázka je mířena na čtvrtou klíčovou kompetenci obsaženou v Rámcových vzdělávacích programech, a to na kompetenci sociální a personální. Touto kompetencí se zabývají i další školské a kurikulární dokumenty, například Bílá kniha, Standard základního vzdělávání, Vzdělávací program Základní škola. Vzdělávací programy Obecná škola a Národní škola pojem sociální kompetence nepoužívají. Obsahují však pojmy jako sociální dovednost, sociální rozvoj jedince, sociální porozumění a spolupráce, sociální klima, sociální pozice, sociální kontakt s vrstevníky, sociální komunikace, vztahy a role. Sociální kompetence je také jednou z osmi základních klíčových kompetencí, kterou v roce 2000 přijala Rada Evropy. Zajímalo nás, co si vyučující na gymnáziu představují pod tímto pojmem.

Výsledek šetření

Dotázaní učitelé pojmem sociální kompetence rozumí:

- Rozvinutý pocit zodpovědnosti (včetně schopnosti nést za své činy plnou odpovědnost).
- Samostatné jednání.
- Čestné jednání (nesnažit se třeba podvádět při zkoušení).
- Spolupráce mezi žáky, práce v týmu.
- Vztahy mezi žáky, vztahy k rodičům a učitelům.
- Etika v jednání (dodržování norem slušného chování ke spolužákům, úcta hlavně ke starším lidem).

4) Jaké znalosti a vlastnosti absolventa základní, ale i střední školy jsou podle vašeho názoru žádoucí pro jeho celoživotní učení?

Celoživotní učení má člověku poskytovat možnost vzdělávat se v různých stadiích života, až do úplného rozvoje jeho možností a v souladu s jeho zájmy a potřebami. Celoživotní učení je chápáno jako veškeré učení „od kolébky do hrobu“. Do celoživotního učení se nezahrnuje pouze vzdělávání realizované ve vzdělávacích institucích, ale také neformální vzdělávání, které se realizuje mimo formální vzdělávací systém, jenž je zpravidla ukončen daným stupněm vzdělání. Dalším vzděláváním je tzv. informální vzdělávání, což je určitý proces získávání vědomostí, osvojování dovedností a postojů z každodenních zkušeností a kontaktů. Jedná se o vzdělávání neinstitucionální, které probíhá v rodině, mezi vrstevníky, při práci, ve volném čase, při sledování televize či jiných sdělovacích prostředků. Mám zato, že právě základní a střední škola, má dát žákům co nejvíce impulsů k tomu, aby vedly žáky k celoživotnímu učení, aby v nich žáci dokázali objevit znalosti a vlastnosti k tomu potřebné.

Výsledek šetření

Jako žádoucí atributy absolventa ZŠ potřebnými ke schopnosti se celoživotně učit učitelé uváděli:

- Schopnost pracovat s informacemi.
- Uživatelské ovládání počítače.
- Schopnost samostudia.
- Ctižádost.
- Volní vlastnosti (vytrvalost, odpovědnost).
- Píle.
- Trpělivost.
- Zájem a zvědavost.
- Vnitřní a vnější motivace.

5) Celoživotní učení je pedagogickými teoretiky i praktiky pokládáno za jeden ze základních rysů tzv. znalostní společnosti. Co si pod pojmem znalostní společnost představujete?

Znalostní společnost využívá svých znalostí za podpory informačních a komunikačních technologií k dosažení znalostí. To, co jedinec ví po osvojení dat a informací začleněných do souvislostí, tvoří jeho myšlenkový potenciál. Výsledek poznávacího procesu – to, že člověk ví – mu umožňuje porozumět skutečnosti.

Výsledek šetření

Správností svého chápání pojmu „znalostní společnost“ si respondenti nebyli jisti. Zde je výběr jejich odpovědí:

- Společnost, která se neustále zdokonaluje a učí
- Vzdělávání po celý život, které je dnes velmi nutné a potřebné
- Poměrně velké procento lidí se živí hlavou a ne rukama
- Společnost, která je schopna zajistit, aby někteří jedinci byli na špičce ve vědě a výzkumu

6) Které znalosti a vlastnosti usnadní podle vašeho názoru absolventu střední školy uplatnění na trhu práce? Které z těchto znalostí a vlastností lze vytvářet u žáků již na základní škole? Co to předpokládá?

Klíčové kompetence lze chápat jako komplexní „výbavu“, kterou žáci v průběhu základního vzdělávání získávají a která jim umožní efektivněji jednat a lépe využít všeho, čemu se naučili – při celoživotním vzdělávání, při osobním rozvoji, při zapojování do společnosti a také při vstupu na trh práce.

Výsledek šetření

Učitelé se shodovali v názoru, že se v přiměřené podobě dají vytvářet již na základní škole tyto vlastnosti:

- Zodpovědné pracovní návyky.
- Schopnost plánovat svůj čas.
- Kreativita a fantazie.
- Asertivita.

7) Co u žáků – absolventů základní školy – které vyučujete, oceňujete?

Výsledek šetření

Učitelé na svých žácích oceňují:

- Chuť se učit.
- Váží si skutečnosti, že se dostali na tuto školu.
- Lidskost a slušnost, pěkné vztahy ve třídě.
- Schopnost rychle vstřebávat novou techniku.
- Větší sebevědomí než měli dřívější generace.
- Ovládání cizích jazyků.
- Zodpovědnost za vlastní vzdělání.
- Vstřícnost a respektování druhých lidí.

8) Co u žáků – absolventů základní školy – naopak postrádáte?

Výsledek šetření

Učitelé u svých žáků postrádají:

- Systematičnost.
- Pokoru.
- Úctu k některým věcem, lidem.
- Toleranci k jiným názorům (například svých spolužáků).
- Pracovní návyky.
- Větší aktivitu a nebojácnost.
- Svobodomyšlné vyjádření se k učivu.
- Větší fyzickou zdatnost.

Závěrečné shrnutí výzkumného šetření

Cílem výchovy a vzdělávání základní školy je, aby školu opouštěl žák, který je v rámci svých možností vybaven základní funkční gramotností; žák, který chce usilovat o svoje osobní i společenské uplatnění a má pro to vytvořeny základní předpoklady a dovednosti. Po absolvování základní školy žák získá plnohodnotné a srovnatelné vzdělání s pozitivním vztahem k učení. Absolventky a absolventi základní školy jsou mladí lidé, kteří:

- Umí číst, psát, počítat a ovládají základy cizího jazyka.
- Plní si své povinnosti.
- Reálně posuzují výsledky své práce.
- Mají základní přehled o uspořádání světa.
- Používají potřebné informace v procesu učení a při řešení úloh v praktickém životě.
- Ví si rady, jak získávat informace a používají při tom moderní techniku.
- Orientují se v multimediálním materiálu a jsou schopni využívat elektronické materiály.
- Jsou zodpovědní a samostatní.
- Komunikují se svým okolím a jsou schopni pracovat v týmu.
- Ochraňují životní prostředí, své zdraví i zdraví ostatních.
- Využívají znalosti i zkušenosti k přípravě na budoucí povolání.

Kurikulární dokument Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání sice uvádí klíčové kompetence, kterými by na konci vzdělávacího programu měl absolvent disponovat; nedává však školám příkaz, aby do svých školních vzdělávacích programů zahrnuly profil absolventa základní školy. Profil absolventa je vyžadován pouze pro základní vzdělávání na nižších stupních víceletých gymnázií. Ten by ve ŠVP měl být zahrnut v části charakteristiky školy. Manuál pro tvorbu ŠVP popisuje profil absolventa víceletých gymnázií následovně: „*V tomto bodě škola jasně popíše, jakými kvalitami bude disponovat absolvent jejího vzdělávacího programu. Profil absolventa by se měl odvíjet od zaměření, které si škola zvolila, a z toho, co škola svým žákům nabízí a jaké znalosti, dovednosti, postoje a hodnoty mohou ve škole získat*“ (Manuál pro tvorbu školních vzdělávacích programů...).

M. Prášilová (2005) uvádí že písemná verze ŠVP určité základní školy, je dobře tehdy, kdy jsou splněny alespoň tyto tři podmínky:

- Projekt ŠVP obsahuje správně naformulovaný výstup, tzn. profil absolventa konkrétní základní školy.
- Vzdělávací cesta, popsaná v projektu ŠVP konkrétní základní školy, prokazatelně vede k naplnění jeho očekávaného výstupu, tzn. k profilu absolventa této školy.
- V ŠVP jsou systematicky zabudované ověřovací mechanismy. Tzn., že u důležitých výstupů (i u profilu absolventa) je již dopředu projektováno, jak bude jejich skutečné dosažení v průběhu realizace ŠVP kontrolováno (Prášilová 2005).

Chybějící požadavek na formulaci profilu absolventa školy v ŠVP Prášilová považuje za problém. J. Blažková (2006, s. 1–3) je toho názoru, že profil absolventa souvisí s filozofií školy. Autorka provedla analýzu současného stavu na málotřídní základní škole, na níž pracuje, a to na základě

různých metodologických nástrojů zjišťování. Výsledky šetření získané na základě pozorování, rozhovorů, dotazníků, analýzou prací, analýzou portfolií, analýzou záznamů u žáků ZŠ zjistila autorka potřeby a očekávání žáků, jejich rodičů, zřizovatele, škol, do nichž žáci odcházejí, a státu. Na základě rozboru získaných údajů vypracovala přehled potřeb a očekávání.

Žák očekává od nového způsobu školní práce rozvoj kompetencí pomocí zajímavých úloh, možnost volby, možnost spolupráce, práci v příjemném prostředí. Rodiče od školy očekávají rozvíjení kompetencí a postojů svých dětí, inspirativní prostředí pro děti, úzkou spolupráci školy s rodiči, širokou nabídku mimoškolní činnosti, zájmové vzdělávání, v jehož rámci vyjádřili potřebu zachování družiny a prodloužení doby pobytu v družině, objektivní hodnocení a přípravu na budoucí povolání (vyšší typ školy).

Na základě rozhovorů, analýzy kurikula, analýzy úspěšnosti žáků a analýzou vzájemných setkání zjistila J. Blažková, že školy, do kterých žáci odcházejí, očekávají od žáků dostatečnou přípravu na zvládnutí přechodu, zvládnutí předpokládaných výstupů na maximální úrovni, rozvoj spolupráce ve smyslu předávání zkušeností a informací a návaznost vzdělávacích programů.

J. Blažková se zabývá rozбором konkrétních situací, které žáka čekají v nových podmínkách, v nichž žák musí prokázat konkrétní schopnosti a dovednosti, pozitivní osobní postoje. Konkrétními novými situacemi mohou být dojíždění do školy veřejnou dopravou (autobus, vlak), nutnost čerpat informace z dalších nových zdrojů (knihovny, internet), využití volného času k návštěvám zájmových kroužků a sportovišť. Žák se při přechodu na jiný typ školy dostane do podmínek pro něj nových. Je nucen prokázat konkrétní schopnosti a dovednosti, pozitivní osobní postoje. Všechny tyto situace kladou na žáka nároky na rozvíjení jeho kompetencí. Popsaná situace dojíždění autobusem do školy je v podstatě modelovou situací, která může sloužit jako inspirace učitelům při promýšlení jiných námětů. Jako případová studie je vhodná k pojednání.

Dojíždění autobusem klade podle J. Blažkové tyto nároky na schopnosti a dovednosti a postoje žáka, který musí umět:

- Číst a poznávat číslice, platit za jízdenku, spočítat si rozdíl v ceně, očekávat správnou částku ke vrácení; žák se musí při tom starat o své peníze a o doklady. Osvědčuje tak základní kompetence pracovní a k učení.
- Poznávat časové údaje, číst v jízdním řádu a poznávat hodiny; chodit včas a být připraven na změnu jízdního řádu. Uplatní tak kompetence k učení a řešení problémů.
- Rozlišovat prostředí, používat vhodně pozdravy a požádat o pomoc při potížích; jednat vhodně s dospělými i dětmi, chovat se slušně v autobuse. Uplatní se kompetence komunikativní a k řešení problémů.

- Vědět, jak se chovat v dopravním prostředku, a chovat se tak. Hovořit s kamarády polohlasem, vnímat rozdílnost lidí. Neobtěžovat spolucestující; uvolnit místo tomu, kdo je potřebuje. V dané situaci se žák projeví jako kompetentní a komunikativní občan.
- Znat cenu věcí, a proto neničit zařízení autobusu; vážit si cizí práce, šetřit okolí (pečovat o něj). Žák tímto svým jednáním osvědčí sociální, personální a občanské kompetence.
- Řídit se zásadami správné hygieny (umýt si ruce po příchodu do školy a po manipulaci s penězi); dodržovat hygienická pravidla. K uplatnění se tak dostanou základní kompetence sociální, k řešení problémů a k učení.

Situace, kdy autobusem jet žák nemůže, aktivuje jeho schopnosti, dovednosti a postoje:

- Odhadnout, zda je vhodné jít pěšky a také se chovat bezpečně na silnici; dodržovat pravidla silničního provozu. Žák uplatní v dané chvíli základní kompetence k řešení problémů, komunikativní a základní občanské kompetence.
- Požádat o pomoc rodinu (zatelefonovat rodičům, sdělit jednoduchý vzkaz); vyřídit telefonický hovor slušně (představit se, pozdravit, sdělit problém). Osvědčí tak užití základní kompetence komunikativní, občanské a k řešení problémů.
- Dohodnout se s kamarády, zorganizovat pomoc pro mladší děti, dodržovat bezpečnost; pomáhat slabším, spolupracovat s ostatními. Uplatní základní kompetence sociální, personální a občanské.

Vědomosti samy o sobě spoluutvářejí a jsou i stavebním materiálem pro kompetence, které umožňují žákům vědomosti uplatňovat. Lze se oprávněně domnívat, že vytypování dalších modelových situací umožní školám „rozklíčování“ kompetencí v přímém vztahu k profilu absolventa.

Jednu cest aplikace vědomostí do praxe mohou představovat práce na projektech. Samostatné nebo skupinové řešení projektů by mělo reálně vést k vytvoření výstupních kompetencí žáka.

Některé základní školy chtějí ověřovat získané vědomosti a dovednosti svých žáků na konci povinné školní docházky závěrečnou zkouškou, po jejímž složení získají žáci kromě běžného vysvědčení i zvláštní absolventské osvědčení. V něm bude uvedeno i téma oborové práce, kterou žáci vypracují v jednom z profilových předmětů, a výsledek obhajoby oborové práce by měly přispět k plynulejšímu přechodu ke studiu na střední škole.

Profil absolventa základní školy lze tedy chápat jako vizi, která se má během let povinné školní docházky díky projektu ŠVP naplnit. Nepochybujeme o tom, že ŠVP obsahuje velké množství různých cílů (výstupů), kterých by měli žáci dosáhnout po absolvování základní školy. Profil absolventa lze považovat za stručné shrnutí toho, co se v ŠVP píše a je zaměřeno na žáka.

Literatura:

BELZ, H.; SIEGRIST, M. *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení*. Praha : Portál, 2001.

BLAŽKOVÁ, J. Jak dospět k profilu absolventa? *Ředitelské listy. Učitelské listy* 7/ 2006. Příloha pro ředitele číslo 7.

Doporučení Evropského parlamentu a Rady ze dne 18. prosince 2006 o klíčových kompetencích pro celoživotní učení [online]. 2005-2007 [cit. 2007-02-06]. Dostupný z WWW:<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/cs/oj/2006/l_394/39420061230cs00100018.pdf>.

Manuál pro tvorbu školních vzdělávacích programů v základním vzdělávání. Praha : VÚP, 2005.

Národní program rozvoje vzdělávání v České republice. Bílá kniha. Praha : Tauris, 2001.

PRÁŠILOVÁ, M. Kdy je ŠVP základní školy „dobře“? *Učitelské listy [online]. 2005 [cit. 2007-05-18]. Dostupný z WWW: <<http://www.ucitelskelisty.cz/Ucitelskelisty/Ar.asp?ARI=102909&CAI=2149>>.*

PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, 1998.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha : VÚP, 2005.